

Scurra Atticus eller det største dydsmønster

– dansk Sokrates i det 18. århundrede¹

af Tonny Aagaard Olesen

Det første Skridt til Kundskab er Følelse af sin Vankundighed²

I det 18. århundredes Danmark blev Sokrates dyrket som menneskehedens moralske ideal, en humanistisk helt på linje med den naturaliserede Jesus. Skønt denne periodes tyske Sokrateser for længst har fået vægtige monografier,³ så findes emnet med hensyn til den danske litteratur endnu ikke belyst. Man kan sige, at den danske dyrkelse af Sokrates i denne periode fik bygget to monumenter, nemlig Ludvig Holbergs populære Sokrates og Jens Blochs videnskabelige Sokrates; den første skrevet omkring 100 år før, den anden omkring 50 år før, Søren Kierkegaard i 1841 søsatte *sin* radikale Sokrates, som siden blev verdenslitteratur. Alt, hvad der findes imellem Holberg og Bloch, er historiske kuriositeter, der allerede i den danske guldalder var skyllet bort i glemslens umættelige hav.

Kierkegaards polemik mod Xenofons Sokrates er legendarisk ved sin idealistiske sarkasme, men hans sind er ikke mildere stemt over for den videnskabelige Sokrates-litteratur fra det 18. århundrede. At Kierkegaard skulle beskæftige sig med sin græske *heros* i de gevandter, som denne i det xenofonske sekel optræder i: "det føler vist Enhver Urimeligheden af".⁴ Om dette også er årsagen til, at den højtelskede kristne humorist, Johann Georg Hamanns Sokrates ikke *explicit* påkaldes i disputatsen, kan vi kun gisne

-
1. Artiklen er en del af et mere omfattende arbejde med den danske Sokrates-reception. Fortsættelsen omhandler 1800-tallets danske Sokrates som grundlag for Søren Kierkegaards affattelse af Sokrates. Den publiceres som "Kierkegaard and the Danish Sokrates" i *Kierkegaard Research: Sources, Reception and Resources*, Section I: *Kierkegaard's Sources*, Volume 2: *Kierkegaard and the Greek World*, Tome I: *Plato and Sokrates*, ed. Katalin Nun - K. Brian Söderquist, Aldershot: Ashgate 2009 (in print).
 2. Ludvig Holberg, epistel nr. 58 om Sokrates' ironi (1748), i *Epistler*, udgivne med Kommentar af F.J. Billeskov Jansen, Kbh.: H. Hagerup, 1944, bd. 1, p. 249.
 3. Se fx Benno Böhm, *Sokrates im Achtzehnten Jahrhundert. Studien zum werdegange des modernen Persönlichkeitsbewusstseins*, Neumünster: Karl Wachholtz Verlag, 2. udg. 1966 [1928].
 4. Søren Kierkegaard, *Om Begrebet Ironi*, (*Søren Kierkegaards Skrifter* 1, 263.)

om. En ting er dog sikkert, at den idealitetens (og ideens) Sokrates, som Kierkegaard kom til at dyrke, han opkom først med romantikken, ja egentlig først i opgøret med romantikken. Derfor er det heller ikke kilderne til Kierkegaards Sokrates, man skal søge i 1700-tallets danske litteratur. Her drejer det sig om selve grundlæggelsen af en dansk Sokrates-tradition.

Holbergs Sokrates (1739)

Den nyere danske litteraturs fader, Ludvig Holberg (1684-1754), opfattede sig selv som sokratiker. Herved adskilte han sig ikke fra sine forbilleder i den humanistiske tradition (Erasmus, Montaigne) eller fra oplysningstidens store forfattere (Voltaire, Thomasius), som også dyrkede Sokrates som den "store Helgen".⁵ Holberg er det danske sprogs første discipel af Sokrates. Fra ham udgår den danske version af det delfiske orakelord: Kend dig selv!⁶ Han gav sine landsmænd forestillingen om den selvstændige personlighed, som selv har mod til at tænke og føle, men som også besidder så meget *vis comica*, at falsk patos ligesom fordamper som dug for solen. Skønt den sene Holberg ofte selv påkalder Sokrates som sit moralske forbillede, og skønt vistnok ingen i eftertiden har betvivlet, at Holberg således var sokratiker,⁷ så har desværre endnu ingen sat sig for grundigt at undersøge denne Holbergs Sokrates. Ganske vist sagde den svenske litteraturforsker August Peterson næsten det samme i 1937, hvor han i en artikel gjorde en fortjenstfuld indledning til en sådan undersøgelse, men den blev aldrig fuldført!⁸ Da op-

5. Som den norske litteraturforsker Francis Bull formulerer sig, jf. August Peterson, "Den sokratiske Holberg", i månedsskriftet *Tilskueren*, 1935, 1. halvår, pp. 125-138; p. 131.

6. Se også August Petersons oven for anførte artikel, hvor kend-dig-selv-temaet placeres centralt i oplysningstiden og hos Holberg. Den moralske dyrkelse af dyden er tæt forbundet med selverkendelsens og selvbeherskelsens problem (jf. også Böhm, *Sokrates im Achtzehnten Jahrhundert*, p. 4). Der går en lige linje fra oplysningstidens og ikke mindst Holbergs individualisme og personlighedsfilosofi til 1800-tallets subjektivism.

7. Man har brugt det lidt uheldige udtryk, at Sokrates var Holbergs "teoretiske helteideal" (Sigurd Høst, *Om Holbergs historiske Skrifter*, Bergen: John Griegs Forlag, 1913, p. 155), hvorved kun kan forstås, at Sokrates var det moralfilosofiske, dvs. praktiske helteideal, som Holberg dog ikke udøvede i praksis. En bredere erklæring er denne: "Holberg er ikke en åndsslægtning af *sofisterne*, men af *Sokrates*" (Andreas Simonsen, *Holbergs livssyn*, Kbh.: Nyt nordisk Forlag Arnold Busck, 1981, p. 197). Eller, som Holbergs seneste biograf lakonisk formulerer det: "Sokrates satte han umåtelig høyt" (Lars Roar Langslet, *Den store ensomme. En biografi om Ludvig Holberg*, Oslo: Press, 2001, p. 427; sml. p. 430f.).

8. Se Peterson, op.cit., p. 126, hvor det hedder, at selv om flere har påpeget "Holbergs aandelige Slægtskab med Sokrates", så har dog endnu ingen "taget Spørgsmaalet op i dets Helhed, det er blevet

gaven heller ikke kan løses inden for de her udstukne rammer, må den forblive en af fremtidens fornøjelser.

Det er især i de moralske skrifter, nemlig i det tredje levnedsbrev (1743), i *Moralske Tanker* (1744) og i *Epistler* (1748-54), at Sokrates' autoritet direkte påkaldes, men der findes dog også en sokratiske affinitet i de tidlige komedier,⁹ ikke mindst i *Erasmus Montanus* (1726), hvis tragi-komiske helt er stærkt beslægtet med den aristofaniske Sokrates i *Skyerne*.¹⁰ Som Vilhelm Andersen dog ofte har betonet, så er der ikke blot aristofanisk, men også platonisk Sokrates i *Erasmus Montanus*.¹¹ Komediens "dybest stikkende Sidestykke i Verdenslitteraturen er Platons Dialog Gorgias, hvori Sokrates disputerer med Sofisten".¹² Og videre: "Uden Tvivl har Sokrates' sunde Sans haft Del i dette den danske Litteraturs første kritiske Angreb paa den naturløse Dannelse, der ligesom *Gorgias* blotter Kløften mellem Personligheden og Systemet".¹³ Interessant er Andersens sammenstilling af de to værker i dansk litteratur, der efter hans opfattelse kommer *Gorgias*, den mest sokratiske af alle dialoger, nærmest. Det er – foruden Holbergs komedie – Kierkegaards *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846). Resultatet af denne konfrontation er dette: "Holbergs Sokrates forholder sig til Kierkegaards som en latinsk Oversættelse af Platon til den græske Original".¹⁴

Når man taler om Sokrates som "Holbergs uforlignelige mester",¹⁵ er omdrejningspunktet imidlertid det udførlige portræt i *Heltehistorier* fra 1739, altså skrevet 10 år før udgivelsen af John Gilbert Coopers *The Life of Socrates* (1749). Holbergs fremstilling er ikke – som Coopers og så mange andre af den tids Sokrates-biografier – en indledning

ved Antydninger. 'Tilskuerens' Plads tillader heller ikke mig at gøre det."

9. Se fx Mads Liland, "'Jeg følger Sokrates' metode...'. Refleksjonar omkring litteraturforskning, komedien og Ludvig Holbergs 'Jeppe paa Bierget'". *Edda*, LXXVIII, 1978, pp. 65-78; p. 73.
10. Bloch gør allerede denne observation i sin fremstilling af Sokrates, jf. Xenophons *Sokratiske Merkværdigheder*, overs. af J. Bloch, Kbh.: Hofbogtrykker R. Møller & Søn, 1792, p. 38 note.
11. Vilhelm Andersen, *Illustreret Litteraturhistorie*, bd. II, p. 99. Sml. dog også Andersen i *Tider og Typer*, bd. II, p. 89: "Man ser af 'Erasmus Montanus', at Holberg har kendt den – efter Kierkegaards Mening – komisk sande Karikatur af Sokrates, som Aristofanes har givet i 'Skyerne', derimod ikke, om han ogsaa har kendt det tilsvarende Idealbillede, som Platon giver i 'Gorgias'. Af direkte sokratiske Mærker har Komedien kun det 'Kend dig selv!' der i Slutningstalen kaldes det første Bud i Filosofien."
12. Vilhelm Andersen, *Illustreret Litteraturhistorie*, bd. II, p. 84.
13. Vilhelm Andersen, *Tider og Typer*, bd. II, p. 89f.
14. Vilhelm Andersen, *Tider og Typer*, bd. II, p. 90.
15. Francis Bull, *Ludvig Holberg som Historiker*, Kristiania 1913, p. 114.

til Xenofons *Memorabilia*, men danner derimod et kulminationspunkt ved – efter Plutarks maner – at modstille Sokrates med Plutarks store helt, Epaminondas. Her får man først den centrale “Forberedelse”, hvori Holberg i 14 sokratiske punkter sammenfatter sit filosofiske vismandsideal.¹⁶ Dernæst følger den begejstrede fremstilling af Sokrates hhv. Epaminondas,¹⁷ og til sidst en “Sammenligning”, der toppe i den ypperlige sætning: “Man kand til Slutning sige, at der [Epaminondas] gjorde Naturen et Mesterstykke ved at danne saadan Mand, og her [Sokrates] gjorde Manden et Mesterstykke ved at danne sig saadan Natur”.¹⁸

Skønt *Heltehistorier* er anlagt som “et moraliserende, folkelig underholdningsskrift”, der er “blottet for videnskabelige prætensioner”,¹⁹ bør man alligevel ikke – som Jens Himmelstrup²⁰ – helt forkaste Holbergs Sokrates. Ganske vist er Holberg ikke nogen udpræget kildekritisk historiker, idet han netop – som fx Voltaire og andre humanister – stod i traditionen for en filosofisk-pragmatisk metode, hvis formål ikke var den rene erkendelse, men en moralsk applikation.²¹ Holbergs Sokrates er “ikke blot hans

-
16. Se F.J. Billeskov-Jansen, *Holberg som Epigrammatiker og Essayist*, bd. 1-2, Kbh.: Ejnar Munksgaards Forlag, 1938-39; bd. 2, p. 43f.: “Selve Arbejdet med Sokratesskikkelsen har fæstnet, aktualiseret, nuanceret gamle Tanker hos vor egen Filosof. Hverken før eller siden har han saa udførligt og saa alvorligt gjort Rede – vel baade for sig selv og sine Læsere – for sit Vismandsideal. Denne store Forberedelse er fuld af Kerne, indeholder nogle af de mest modne Sider, Holberg har skrevet”. Se også Paul Krügers “Holbergs helteideal”, trykt i hans *Studier i komparativ Litteratur*, udg. af Henning Fenger & Else Marie Bukdahl, Kbh.: Gyldendal 1968, pp. 168-176.
 17. Formentlig korrekt har Karl Mortensen bemærket, at Holberg “har næppe skrevet noget med saa inderlig Samfølelse som Sokrates-Epaminondasstykket, hvor vi hvert Øjeblik faar Følelsen af, at Holberg gennem sine to Helte giver os den ideale Type for sit eget Væsen, den ægte Folkeopdrager og den pligtstro Embedsmand og gode Statsborger”, jf. Mortensen, “Om Holberg som Ironiker”, i festskriftet *Til Gerhard Gran 9. December 1916 fra Venner og Elever*, Kristiania [Oslo]: H. Aschehoug & co, 1916, pp. 59-71; p. 67f.
 18. *SS 500/HS 164*; der vil blive givet dobbeltreference til de to seneste udgaver, jf. note 23.
 19. Francis Bull *Ludvig Holberg som Historiker*, Kristiania 1913, p. 113f.
 20. Himmelstrup, *Søren Kierkegaards Opfattelse af Sokrates*, Kbh.: Arnold Busck 1924: “Allerede hos Holberg vil man finde Forsøg paa en Sokratesskildring. I ‘Heltehistorierne’ giver han som bekendt en Sammenstilling mellem Sokrates og Epaminondas; dette medfører Tegningen af et helt lille Sokratesbillede, hvorved imidlertid Formaålet for Holberg dog ikke har været en paa Grundlag af en Sigtning af Kilderne bygget Fremstilling af Sokrates, men en mere anekdotemæssig Skildring, givet ved Hjælp af første og anden Rangs, græske og latinske, Kilder. Der er af denne Grund heller ikke nogen Anledning til at dvæle derved i denne Forbindelse”, p. 316. I den modsatte grøft står Anne E. Jensen, der i *Helte og antihelte. Omkring Holbergs Ulysses von Ithacia*, Kbh.: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1984, p. 125, hævder: “Holberg fortæller om Sokrates’ levned og filosofi med især Xenofon og Platons skrifter som kilde. Han karakteriserer Sokrates’ specielle måde at undervise på, den sokratiske ironi, og forsvare den”.
 21. Se endvidere Billeskov Jansen, *Holberg som Epigrammatiker og Essayist*, bd. 1, p. 93.

mest udførte moralske Portræt, men hans sædelige Ideal”²² Det indeholder en moralsk beundring, som man næsten skal helt frem til Kierkegaard for at genfinde. Holbergs Sokrates er den første i dansk sprogdragt, skrevet før Xenofon og Platon overhovedet var oversat. Holbergs Sokrates er tillige den mest udbredte, danske Sokrates,²³ inden Kierkegaards Sokrates i det 20. århundrede begyndte sin verdensomrejse.

Hos Holberg følger vi over en snes sider Sokrates’ liv og lære, som vi især kender det fra Diogenes Laertios, der også er en af Holbergs hovedkilder.²⁴ Vi følger Sokrates fra sin ydmyge herkomst, hører om hans filosofiske dannelse, om hans krigstjeneste og

22. Vilhelm Andersen, *Tider og Typer*, bd. I, 2, p. 126.

23. Ludvig Holberg, *Adskillige Store Heltes og berømmelige Mænds, sær Orientaliske og Indianske sammenlignede Historier og Bedrifter efter Plutarchi Maade*, Kbh.: Hans Kongelige Majestæts og Universitetets Bogtrykkeri, 1739 i to bd.; 2. oplag 1742, 3. opl. 1753; 4. opl. 1763. Senere udgivet som bd. 9 og 10 af Rahbeks *Ludvig Holbergs Udvalgte Skrifter*, Kbh.: Joh. Fred. Schulz 1806-1807; bd. 10, pp. 419-526, hvilken var udgaven, som Kierkegaard formentlig villet have benyttet. Siden er den udkommet som *Helte-Historier*, udg. af F.L. Liebenberg, 1. del, Kbh. 1864; 2. del, 1865 (pp. 326-413), ligeledes som bd. 11 af den videnskabelige standardudgave *Ludvig Holbergs Samlede Skrifter*, udg. af Carl S. Petersen, Kbh. 1913-63, Kbh.: Gyldendal 1931, pp. 451-500 (forkortet: *SS*), samt endelig som Henrik Stangerups nudanske version i *Holbergs heltehistorier*, Kbh. 1987, bd. 2 (forkortet: *HS*). Desværre bringer ingen af disse udgaver en kommentar, hvorfor fx Holbergs kilder endnu ikke dektektivisk er opsporede. Værket blev oversat til flere sprog, fx til tysk i 1741, 1748, 1753 osv.; se Mogens Müllertz & Paul H. Hagerup, *Bøger af og om Holberg*, Kbh.: H. Hagerup. Antikvariatet, 1944, pp. 77-85.

24. Da Holbergs Sokrates-tekst aldrig er blevet videnskabeligt kommenteret, så er kildepørgsmålet som nævnt aldrig blevet afklaret. Lars O. Lundgren, *Sokratesbilden. Från Aristofanes till Nietzsche*, Stockholm: Almquist & Wiksell international, 1978, pp. 108-110; p. 108f., erklærer med et par frie armbevægelser, 1) at Holberg trækker på Xenofon, *ikke* Platon, men Holberg benytter faktisk begge primærkilder; han hævder 2) at Holberg formentlig har læst François Charpentiers *La vie de Socrate* (1650), der ledsagede sammes franske oversættelse af *Memorabilia*, og det formentlig i Thomasius’ tyske oversættelse fra 1693, 2. udg. 1720 [eng. 1712], men Lundgren fremkommer ikke med et eneste belæg fra den over 150 siders store biografi, hvorfor tesen må forblive en intuitivt plausibel formening; endelig 3) erindrer Lundgren om, at Holberg var fortrolig med Cicero, Seneca, Plutark og hele den efterplatoniske, antikke litteratur, hvori en hel del som bekendt er udtalt om Sokrates, ligesom han betoner, at Holberg var fortrolig med sokratikeren Montaigne – altsammen intuitivt sandt, men uden konkret forankring er sådanne erklæringer uden videnskabelig værdi. Billeskov Jansen har i sin kommentar til Holbergs *Epistler*, udgivne med kommentar af F.J. Billeskov Jansen, Kbh.: H. Hagerup, 1944, bd. 1-8; bd. 6 (kommentar til epistel 54) bemærket: “Da Holberg skrev sin Biografi af Sokrates til *Heltehistorier*, havde han som Hovedkilder Xenophon, Platon, Aristofanes, Diogenes Laertios og Plutarks Vitæ (der ikke har nogen Skildring af Sokrates, men meddeler mange Træk om ham). Xenophon skyggede for Platon, det var af den sidste væsentlig kun Dialogerne ‘Kriton’ og ‘Phaidon’ som benyttedes”, p. 107. Skønt Billeskov Jansen er lidt mere konkret end Lundgren, er disse henvisninger alligevel alt for diffuse.

om hans virke mod sofisterne på Athens torve. Holberg ynder – med Plutark²⁵ – at dvæle ved Sokrates' forhold til sine to gale hustruer, Xantippe og Myrto; også her udøvede Sokrates en sand borgerpligt.²⁶ Vi får en intens skildring af anklagerne mod Sokrates og dommen over ham, hvilket altsammen nøje følger Xenofons *Apologi*, mens samtalerne under det påfølgende fængselsophold – som traditionen byder – helt følger Platons *Kriton*, hvor Sokrates taler som den viseste mand. Kulminationen, “som ved sin Patos er enestaaende i Holbergs Forfatterskab”,²⁷ lyder:

“Hvad ellers af alle Socratis Taler holdes mest opbyggelig, og som Erasmus Roterodamus har fundet sig saa bevæget over, er denne: *Om mine Gierninger have været Gud behagelige det kand jeg ikke sige. Dette er jeg alleene forsikkred om, at jeg alle Tider har søgt at behage ham, og jeg haaber formedelst denne min gode Attraae at finde Naade hos ham. Af denne Tales Læsning er Erasmus bleven saa bevæget, at han har ladet falde disse Ord: O sancte Socrates! Ora pro nobis*”²⁸

Holbergs Sokrates er et xenofonsk dydsmønster, den forbilledlige samfundsborger. Man ser af ét eksempel hans tålmodighed, af et andet hans beskedenhed, af et tredje hans ærlighed og bestandighed, af et fjerde hans retfærdighed og dydighed, af et femte hans

25. Se SS 483/HS 146. Holberg henviser selv til Plutark, men det forholder sig ikke, som Billeskov Jansen (se forrige note) vil forlede os til at tro, at Holberg trækker meget på Plutark. Rent faktisk henter Holberg kun autoritet hos Plutark for den påstand, at Sokrates giftede sig med Myrto, fordi hun var en fattig enke, jf. Plutarks *Vitae*, citeret i John Ferguson, *Socrates. A source book*, London & Basingstoke: Macmillan & co, 1970, p. 227, sp. 2 (9.1.2.2).

26. Jf. fx denne karakteristik: “Disse tvende Damer trættede ideligen tilsammen, og undertiden fik hinanden udi Haaret; hvilket han [Sokrates] ansaae med Latter, saa at de derudover iblant gjorde Stilstand, og forenede deres Magt, for at banke paa ham selv med deres Næver. Naar man dette løseligen læser, skulde man slutte, at *Socrates* var en feig og forsagt Mand; men han havde dette tilfælles med mange store Helte, at være Faar udi Huuset, og Løver uden for; thi det er feige og forsagde Mænds *Characteer* at herske udi Kiøkkenet og prygle Hustrue og Piger udi Huuset, og at lade sig prygle af alle uden for” (SS 482/HS 145).

27. Vilhelm Andersen, *Tider og Typer*, bd. I, 2, p. 126.

28. Se SS 478/HS 141. Erasmus-citaterne stammer fra dialogen *Convivium religiosum* (1522; *The Godly Feast*), hvor Chrysogluttus leverer Sokrates' udsagn, som skulle være fra *Kriton*, mens Nephalius tilføjer udbruddet! Kildeforskeren F.J. Billeskov Jansen mener imidlertid: “Det er mest sandsynlig, at Holberg har Erasmus' Udbrud ‘O sancte Socrates! Ora pro nobis’ fra en Platonkommentar eller et andet Arbejde i Tilknytning til Sokrates”, F.J. Billeskov Jansen *Holberg som Epigrammatiker og Essayist*, bd. 1-2, Kbh.: Ejnar Munksgaards Forlag, 1938-39; bd. 2, p. 26.

fædrelandskærlighed osv. For Holberg var dyden over dem alle dog Sokrates' selvbeherskelse, den koldsindighed, hvormed han holder sine store lidenskaber i ave.²⁹ Det er sandt, som det er blevet sagt, at man ikke hos Holberg finder "Platons sære og dybsindige Tænker og Drømmer", men kun "Xenofons gode Borger", for hvem alt drejer sig om "Morale, Økonomi og Politik",³⁰ kort sagt: om al den nyttige virksomhed.

Hvad angår kildespørgsmålet: Xenofon vs. Platon, så er det sandt nok, som Lars O. Lundgren i sit kortfattede studium over Holbergs Sokrates anfører, at Holberg selv antyder, at Xenofon er den mest troværdige kilde, idet Platon "i sine Socratiske Samtaler [har] tillagt meget af sit eget"³¹ Holbergs moralfilosofiske, nærmest antimetafysiske Sokrates har utvivlsomt størst affinitet til Xenofon. Dog må det retfærdigvis tilføjes, at Holbergs erklæring er sig bevidst at stamme fra Sokrates selv, sådan som han optræder hos Diogenes Laertios (III, 36). Dernæst må det bemærkes, at Holbergs indvending mod Platon er den, at Platon i sendialogerne lader Sokrates afhandle fysiske og matematiske genstande. *Denne* Sokrates ville Kierkegaard heller ikke have gouteret, men på Holbergs tid havde man jo endnu ikke udskilt de sokratiske dialoger, hvilket overhovedet er forudsætningen for at dyrke den historiske Sokrates gennem Platon.³²

Vender vi os mod den sidste af de samtidige kilder, nemlig Aristofanes, som den unge Holberg – som allerede anført – formentlig lærte af i sine komedier, så tager Holberg på ingen måde parti for sin græske kollega! Sokrates "foragtede" sin tids komiske digtere, fordi de "vare lidet opbyggelige", hvilket fik Aristofanes til at skrive "sit 'onde' skuespil".³³ Aristofanes "brugte [...] stor Frihed, ladende sig ikke nøye med at belee Feil og Laster, men stillede ogsaa paa *Theatro* høye Embedsmænd, som han undsaa sig ikke

29. Lars O. Lundgren, *Sokratesbilden. Från Aristofanes till Nietzsche*, Stockholm: Almquist & Wiksell international, 1978, pp. 108-110; p. 109, har fremhævet Holbergs specielle forkærlighed for denne næsten stoiske kardinaldyd hos Sokrates. Holberg er dog her helt på linje med Sokrates i Xenofons *Memorabilia*, I,5,1-6, hvor Sokrates lovpriser selvbeherskelse som dydens fundament.

30. Vilhelm Andersen, *Illustreret Litteraturhistorie*, bd. II, p. 124.

31. Se SS 468/HS 131; Lars O. Lundgren, *Sokratesbilden. Från Aristofanes till Nietzsche*, Stockholm: Almquist & Wiksell international, 1978, pp. 108-110; p. 109.

32. Nogle år senere, i Epistel 54 fra 1748, gendriver Holberg den indvending mod hans Sokrates, at han har sat ham for højt bl.a. ved at fortie hans pæderasti. Men hvad Sokrates siger derom, skal ikke læses bogstaveligt, svarer Holberg, for var det sandt, ville det helt sikkert ikke have forbigået hverken Aristofanes eller de senere anklagere. Dertil kommer, fortsætter Holberg, at Platon, der hævder Sokrates' kærlighed til unge mænd, heller ikke her er troværdig, idet han blot har villet "besmykke sine egne Feyl med en saa anseelig og dydig Mands Exempel", *Epistler* bd. 1, p. 235.

33. SS 471/HS 134.

at nævne ved Navn”³⁴ En sådan praksis måtte Holberg naturligvis med latinsk *decorum* tage afstand fra. Aristofanes’ rolle i Sokrates’ tragiske heltehistorie bliver altså den – som en slags Judas – at udstille Sokrates i *Skyerne* som en ungdomsforfører og gudsbespotter. Hvilket jo førte direkte frem til anklagen og dødsdommen.

Centralt i Holbergs fremstilling af Sokrates står den majeutiske metode. Holberg fremhæver Sokrates’ *flittige* virksomhed med hele tiden at føre “grundige og opbyggelige”³⁵ samtaler. Sokrates gav ikke som sofisterne lektioner mod betaling, men tilbød gratis en mere *beskeden* og langt *nyttigere* læremetode. Den opblæste doceren er latterlig, kun gennem den sokratiske samtale kan dyden læres. Man må som Sokrates “i stedet for at imponere andre sine Meeninger”³⁶ lade som om man ikke er sikker i sin sag og spørge de andre til råds for at høre deres tanker for endelig “ved grundige Argumenter” at bringe dem “paa rette Vey”.³⁷ Denne moralsk-didaktiske side af Sokrates’ virksomhed, som lige siden det 18. århundrede har været grundstenen i enhver pædagogisk tænkning, måtte oplysningsmanden Holberg naturligvis fremhæve: “Det var at ønske, at andre Lærere herudi vilde følge *Socratis* behagelige Læremaade, i stedet for at lade sætte Skildt ud for deres philosophiske Kramboder, og med deres magistralske *Gravitet* at maale Philosophien ud lige som efter Vægt.”³⁸

Til dette positive aspekt af den sokratiske praksis kommer så satirikerens Holbergs gode øre for den mere artistiske side af sagen, dvs. den indirekte metode, ironien. Når disse størrelser i forbindelse med Sokrates overalt har Holbergs fulde opmærksomhed og ligefrem opløftes til store personlige dyder, så indikeres her, at er Holberg rigtignok moralist, så sker det dog som sokratiske ironiker:

“Jeg angriber ikke vor tids levevis og deklamerer ikke mod lasterne, men bestræber mig for at afsløre de almindelige fejl; det første er efter min mening en opgave for en prædikant, det andet for en filosof. Til at overbevise

34. Ibid.

35. SS 466/HS 129.

36. Ibid.

37. Ibid.

38. SS 466/HS 129. Sml. Epistel 58: “Det var at ønske, at alle Lovgivere, Lærere, Prædikantere og *Moralister* vilde betiene sig af den *Socratiske* Maade i at undervise Mennesker”, *Epistler*, bd. 1, p. 248.

de vildfarende følger jeg Sokrates' metode: jeg angriber ikke fæstningerne direkte, men gennem minegange. Jeg fralister folk sandhedserkendelse ved hjælp af digtning, fortællinger og lignelser.”³⁹

Det er tankevækkende, hvordan denne notits om Sokrates' indirekte, underminerende metode nærmest kunne have stået som epigraf på forsiden af Kierkegaards senere disputats. Tankevækkende, fordi denne betoning af Sokrates, som i dag forekommer så umiskendelig kierkegaardsk, før Kierkegaard ingen andre steder – i hvert fald ikke i dansk litteratur – findes udtalt end i den holbergske formel.⁴⁰ Holberg fremhæver flere steder ironiens nedbrydende karakter,⁴¹ men som vi skal se, så var der naturligvis ikke tale om en 'absolut, uendelig negativitet' som hos den senere filosof.

Det er altså sandt, hvad der er blevet sagt, at Holberg i fremstillingen af Sokrates “dvæler han med forkjærlighed ved den Sokratiske Ironia”.⁴² Sokrates betjente sig af det, “som man kalder *Ironia* eller en *Art Simulation*”,⁴³ hvormed han lader som om, han intet ved, idet han beundrer de andres tale. En sådan (aristotelisk-teofrastisk) karakter kaldes i den klassiske tradition en *εἰρων*, dvs. “een som stiller sig eenfoldig og uvidende an”.⁴⁴ Som komisk forfatter var Holberg fuldt ud klar over, at modsætningen til en *εἰρων* er en *ἀλάζων*, praleren, og at komedietraditionen, herunder Holbergs egne komedier, i

39. Holbergs tredje levnedsbrev (*Ludovici Holbergii ad virvm perillvsstrem. Epistola tertia* [Ludvig Holbergs Tredje Brev. Til En Højvelbaaren Herre], 1743; overs. af A. Kragelund, Kbh.: G.E.C. Gads Forlag, 1965, p. 457; sml. oversættelsen hos Billeskov Jansen, *Ludvig Holberg. Værker i tolv bind*, Kbh.: Rosenkilde & Bagger, 1971, bd. 12, p. 213.

40. Fra samme tid stammer en mindre diatribe af Claude François Fraguier (1666-1728), *Dissertation sur l'Ironie de Socrate* (eller: *De ironia Socratis*), posthumt udgivet i *Histoire de l'academie royale des inscriptions et belles-lettres*, bd. 4, Amsterdam & Paris, 1746, pp. 360-380. Skriftet har ikke kunnet fremskaffes! Ironien behandles endvidere hos Béat Louis de Muralt (1665-1749), *Lettres fanatiques*, London 1739, bd. 2, 1.-2. brev. Sml. Böhm, *Sokrates im Achtzehnten Jahrhundert*, p. 261ff.

41. Se fx SS 468/HS 130f.: “Der er et lidet Dyr udi Ægypten, kaldet *Ichneumon*, hvilket farer alle vegne om og ødelægger alle de *Crocodile*-Æg det kand overkomme, uden selv at have nogen Nytte deraf, men Landet bliver derved befriet fra mange skadelige *Crocodiler*. Med saadant Dyr kand *Socrates* lignes”.

42. Leiv Amundsen, “Om Manuskriptet til Holbergs Helte-Historier 1739”, i *Holberg Aarvog*, Kbh. & Kristiania: Gyldendal, 1923, pp. 13-23; p. 22f.

43. SS 466/HS 129.

44. Ibid.

høj grad hviler på disse typer.⁴⁵ I fremstillingen af Sokrates optræder naturligvis sofistene – ligesom senere hos Kierkegaard *spekulanten* – som den overdrivende praler, men hvor figuren hos Kierkegaard bliver absolut og dermed afsluttet i sig selv, forbliver den betinget hos Holberg:

“Nogle have vel ilde udtolket de Socratiske *ironier*, og den skiemtsom Maa- de han havde at moralisere paa, holdende for, at saadant var en philo- sophisk *Gravitet* u-anstændigt. Men, som *Socrates* havde at bestille enten med storagtige Philosophis, der bildte sig ind at have opsluget all Viisdom, eller med unge Mennesker, der havde *Præsumptioner* om sig selv, holdt han det *Satyriske* Morale for det kraftigste til at *confundere* dem med, og er derudi bleven efterfuldt med *Success* af adskillige andre store Lærere. Og seer man heraf, at *Satyrisk* Morale er ikke alleene tilladeligt, men og nyt- tigt, ja kand viise sin Lovlige Hjemmel fra én af de største og dydigste Phi- losophis, som er funden blant Mennesker.”⁴⁶

Skønt Holberg altså i *Heltehistorierne* rent faktisk havde relativiseret Sokrates' ironi teleologisk i retning af sofisternes helbredelse, så måtte Holberg alligevel et par år efter forklare sig i den utrolige *epistel* 58, hvis tema simpelthen er den sokratiske ironi. Man har ifølge Holberg selv gjort den indvending gældende mod hans Sokrates, at denne ikke på én gang kan være såvel ironiker som det mest dydige menneske, der har levet, kort sagt: Holberg burde ikke have fremstillet ironien hos Sokrates som en dyd, men derimod, idet selv Sokrates ikke var helt pletfri, som en last.

Herimod fremhæver Holberg, at Sokrates levede på en tid, hvor hans “forstilte Væsen haver været en Fornødenhed, ja det er een af de største Zirater i hans Levnet”.⁴⁷ Men denne ironi, medgiver Holberg, skyldtes kun, at Sokrates var oppe mod “selvkloge Sophister og unge Mennesker, hvilke bildte sig ind, at de vidste alting, og ingen

45. Som bekendt har Gregory Vlastos forsøgt at bryde med denne tradition for at fortolke Sokrates' ironi i betydningen *eirōnē*, jf. hans “Socratic Irony”, optrykt i sammes *Socrates. Ironist and Moral Philosopher*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, pp. 21-44; p. 23ff.

46. SS 467/HS 129f.

47. Epistel 58, bd. 2, p. 247.

Lærdom behøvede”⁴⁸ Det er som taget direkte ud af den klassisk-aristoteliske dydslære, hvor den praleriske for-meget-hed kun kan bringes i ligevægt gennem konfrontationen med den ironiske for-lidt-hed. Ironien som sådan er ingen dyd, kun over for sofistene var Sokrates tvunget til at bruge forstillelse. Holbergs Sokrates er ikke nogen absolut skeptiker, der med sin ikke-viden udfordrer det metafysiske eller erkendelsesteoretiske grundlag. Hans viden er en praktisk viden, der helt står i moralitetens tjeneste, og som specifikt er rettet mod sofisterne. “Den radikale Tvivl er nemlig ikke Holbergs Sag”⁴⁹ De senere skeptikere misforstod Sokrates:

“*Socratis Philosophie* bestoed ikke i at gjøre alting uvist: Han holdt alleene, at man maatte tvivle, førend man dømte og man ikke maatte indbilde sig at vide noget uden efter foregaaende *Examen*.”⁵⁰

Hos Holberg står altså ironien, den således beherskede ironi, i den praktiske morals tjeneste. Han argumenterede for, at ironien hos Sokrates var en dyd, for så vidt den var aftvunget af sofisterne, men samtidig betragter han den sokratiske ironi som en mere algyldig metode, der netop betegner hans egen praksis.⁵¹ Det spørgsmål, der nu rejser sig, er, om Holbergs opfattelse af den sokratiske ironi mere betegner ham selv end Sokrates, eller omvendt mere Sokrates end ham selv. Karl Mortensen henstillede til filosofferne at afgøre, “om det virkelig er *Sokratisk Ironi*”,⁵² Holberg taler om, idet han dog mente, at Holbergs egen “livsfremmende” ironi, som står i modsætning til romantisk ironi, nogenlunde svarer til det, Harald Høffding senere – efter Karl Solger – kaldte *den*

48. Epistel 58, bd. 2, p. 250.

49. Se F.J. Billeskov Jansen, *Holberg som Epigrammatiker og Essayist*, bd. 1-2, Kbh.: Ejnar Munksgaards Forlag, 1938-39; bd. 1 (Epigrammatikeren), pp. 83-94; p. 93.

50. Epistel 58; bd. 1, p. 250.

51. Se fx epistel 157, hvor Holberg betoner “en puur Ironie, som er det kraftigste Middel, hvorved man bestrider menneskelige Lyder og U-rimeligheder, og at det er den Skrive-Maade, som den store Lære-Mester *Socrates* ansaae som den allerkraftigste til at *corrigerere* Mennesker”, bd. 2., p. 246.

52. Mortensen, op.cit., p. 69.

store humor.⁵³ Over for Mortensen har Billeskov Jansen derimod betonet, at “den holbergske Ironi” er begrænset til “en satirisk Arbejdsform”,⁵⁴ ligesom Holberg ikke selv har praktiseret Sokrates’ underminerende metode.⁵⁵ Billeskov Jansen mener, at det er “dristigt” af Holberg at kalde sig Sokrates’ elev, idet Holberg “fejlagtigt” identificerer “al Slags forstilt Tale med sokratiske Ironi”,⁵⁶ og kun formår “at tilegne sig Ironi i samme Grad som den tjener et satirisk-didaktisk Formaal.”⁵⁷

Man kan sige, at hvor Mortensen tilskriver Holberg og Holbergs Sokrates et romantisk begreb om humor,⁵⁸ dér genplacerer Billeskov Jansen tingene i deres rette historiske kontekst. Hvad Billeskov Jansen derimod glemmer, er, at den holbergske ironi udmærket ækvivalerer med Xenofons Sokrates. Når Holbergs sokratiske ironi forekommer Billeskov Jansen så reduceret, så skyldes det kun, at den romantiske Platon (og naturligvis Kierkegaard) spærrer udsynet.⁵⁹

Et sidste vigtigt tema i Sokrates-receptionen er den græske helts relation til kristendommen,⁶⁰ herunder spørgsmålet om Sokrates’ *daimon*, hvilket Holberg godt nok lister hen over. Der findes flere passager i *Heltehistoriernes* fremstilling af Sokrates, hvor Holberg, i lighed med det anførte Erasmus-citat, regner den fromme hedning for en sand

53. Se Mortensen, op.cit., p. 71, hvor det om Holberg hedder: “Han har set Endeligheden i Ironiens Lys, men har bevaret sin Tro paa Værdierne Bestaaen. Hans Ironi er en overlegen og genial Aands, dæmpet gennem klar Indsigt i den menneskelige tankes og de menneskelige Vilkaars Grænser; derfor en samfølelse og opbyggende Ironi, Humor – den store Humor.” Jf. Harald Høffding, *Den store Humor*, 1916, ty. 1918 (*Humor als Lebensgefühl*).

54. F.J. Billeskov Jansen, *Holberg som Epigrammatiker og Essayist*, bd. 1-2, Kbh.: Ejnar Munksgaards Forlag, 1938-39; bd. 1 (Epigrammatikeren), pp. 83-94; p. 93.

55. Billeskov Jansen, op.cit., p. 94.

56. Ibid.

57. Ibid.

58. Altså humor efter Solgers *Erwin* (1815). Hos Johan Ludvig Heiberg i sin *Udsigt over den danske skønne Litteratur* (1831), § 173 (cf. 192), hvor der knyttes an til den Jean Paul/Hegel-inspirerede begrebspalet: lune, ironi og humor, der besidder Holberg kun i kulminationspunkterne egentlig humor, mens hans element langt mere er lune, men allermest ironien: “Ironiske ere næsten alle hans Værker, og derfor af en endelig og indskrænket Tendens. Hvad der giver dem deres sande poetiske Værdi, er det Uudtømmelige Lune, der, som Glimt fra det Uendelige, spiller ind i deres endelige Bestemthed. Lunet staaer nemlig paa den umiddelbare Uendeligheds, Ironien paa Endelighedens Standpunkt”, *Prosaiske Skrifter*, bd. 3, Kbh.: C.A. Reitzel, 1861, p. 92.

59. Forholdet mellem den holbergske ironi og den romantiske ironi findes også behandlet af Hans Winkler i artiklen “Holbergs Ironie und die Ironie der Romantik. Zur Erkenntnis und Geschichte der dramatischen Ironie”, i *Edda*, (Oslo) 1927, bd. 27, pp. 303-323.

60. Se fx sidste kapitel i Charpentiers monografi, der i Thomasius’ oversættelse så betegnende lyder: “Von der Hochachtung des *Socrates* bey Heyden und Christen”, 2. udg. 1720, pp. 146-152.

kristen. I epistel 58, hvor Holberg forsvarer Sokrates' brug af ironi, idet den udelukkende er brugt mod de opblæste sofister, understreges det som nævnt også, at Sokrates' tvivlende ironi ikke er radikal som senere hen skeptikernes. Sokrates' ironi er ikke *absolut*. Fordi Sokrates tror på en Gud, ja han tillægger jo "Gud alleene" al visdom – "En Lærdom", tilføjer Holberg – "som er værd at ligge udi en Christen *Martyrs* Mund".⁶¹ Nu kan man så diskutere, hvorvidt Holbergs Sokrates er hedning eller kristen.⁶² Men Holberg selv gik ikke længere end til at erklære:

"Jeg for min Part anseer *Socratem* som et Reedskab, af hvilket GUD haver betient sig til at give Hedningerne sunde Tanker om GUD, og at bereede dem til at modtage den paafulgte *Evangelii* Lærdom."⁶³

Sokrates er ikke blot "en af de største og dydigste mænd, Jorden har frembragt", ikke blot "en Pryd for det menneskelige køn", men han er også den store forbereder af Jesu virke 400 år senere. Akkurat som man opfattede Sokrates i 1700-tallet – og i 1800-tallet – således – om end med nye mellemregninger – opfattede også Kierkegaard Sokrates! Hvor meget Kierkegaard har kendt til Holbergs ironiske Sokrates, ved vi desværre ikke.

Sokrates mellem Holberg og Bloch

Man kan ikke sige, at der i det danske 1700-tal var en stor strøm af sokratiske litteratur, som det var tilfældet i den tyske litteratur. Den beskæftigelse med Sokrates, man finder i det halve århundrede mellem Holberg og Bloch, er tillige gået i glemsel. Lad os derfor

61. Epistel 58; bd. 1, p. 250.

62. Eller hvor vidt Holberg var en hedensk humanist eller kristen. Vilhelm Andersen har i *Tider og Typer*, I, 2, p. 126, bemærket: "I Holbergs naturlige Moral staaer Sokrates paa Kristus' Sted." Og han har samme sted tilføjet: "Har Holberg maaske ikke følt sig sønderknust for Kristus, har han dog paa rent menneskelig Vis *skammet* sig for Sokrates." Herimod har F.J. Billeskov Jansen i *Holberg som Epigrammatiker og Essayist*, bd. 1-2, Kbh.: Ejnar Munksgaards Forlag, 1938-39; bd. 2, p. 197, gjort den indvending: "Hellere end at kalde Holberg Hedning, fordi han er begejstret for Sokrates' Personlighed, maa man sige, at Holberg har forsøgt at gøre Sokrates til en Kristen". Se også Lars O. Lundgren, *Sokratesbilden. Från Aristofanes till Nietzsche*, Stockholm: Almqvist & Wiksell international, 1978, pp. 108-110.

63. Epistel 58; bd. 1, p. 251.

fiske tre af de glemte Sokrates-fortolkere frem for dagens lys: Bartholin, Sneedorff og Estrup.

Bartholins Sokrates

Johan Frederik Bartholin, der var født 1722 i Oslo, var ud af den berømte, lærde slægt af dette navn. Han blev student fra Oslo i 1741 og boede som studerende i perioden 1744-49 på Borchs kollegium i København, hvor han udgav fire mindre latinske disputater. En af dem omhandlede det klassiske spørgsmål om karakteren af Sokrates' *daimon*, og det er denne afhandling, som beretter til lidt omtale. Afhandlingen, der næsten anonymt betitles *Dissertatio historico-critica de genio socratis* (1748), består af en række teser, der over 12 sider er inddelt i 15 §'er. Den unge Bartholin skulle forsvare tesserne over for den officielle opponert, som var hans lillebror, Albert Peter Bartholin (1724-98). Hvordan dette scenarium har udspillet sig, ved vi desværre intet om.

Som den første del af titlen angiver, så er metoden 'historico-critica', hvilket i løbet af de sidste 100 år var blevet nærmest en standardangivelse, om end der på ingen måde er tale om et nærstudium af de primære kilder til Sokrates. Skønt Xenofon og Platon naturligvis inddrages, så er der tydeligvis ikke tale om, hvad vi ville forstå ved en historisk-kritisk Sokrates-eksegese. Interessen er snarere receptionshistorisk. Den anden del af titlen, 'de genio socratis', peger på Plutark som det vigtige udgangspunkt, men derudover er det vel overhovedet det mest populære emne i den latinske Sokrates-forskning. Spørgsmålene kendes også fra Kierkegaard, men hvor han står på skuldrene af den videnskabelige Platonforsknings nyhumanistiske pionerer, der vitterlig ville *forstå* de græske kildetekster, dér skriver Bartholin stadig i en tid, hvor man endnu ikke havde afgjort, om den fromme hedning Sokrates blev tiltalt af Gud eller Djævelen eller noget helt tredje. Bartholin diskuterer Sokrates i forhold til den traditionelle demonologi, idet han inddrager den nyeste litteratur, først og fremmest den tidligere nævnte Charpentier, men også Sokrates-fremstillingerne hos Charles Rollin (1661-1741) i den populære *Histoire Ancienne* (1730-38) og hos den af Kierkegaard forklejnede⁶⁴ Johann Jakob Brucker (1696-1770) i første bind af den latinske filosofihistorie *Historia critica philosophiae* (1742-44). At Bartholin ikke nævner Holberg, skyldes formentlig, at Holberg som nævnt har udeladt denne delikate diskussion.

64. Se SKS 1, 263.

Bartholin fortsatte ikke sine Sokrates-studier, og han gjorde ikke akademisk karriere. Han rejste tilbage til Oslo, hvor han virkede som embedsmand til sin død i 1784. Hans navn er for længst glemt, og hans afhandling har kun ganske få, om overhovedet nogen, hørt om.

Sneedorffs Sokrates

Det er især i anden halvdel af 1700-tallet, at Sokrates så at sige gør sin indflydelse gældende i den spæde danske litteratur. Sokrates blev dyrket som den store opdrager, og man fandt hans dialogiske metode velegnet for drøftelsen af allehånde moralske spørgsmål. Således blev også de didaktiske *Dialogues socratiques, ou Entretiens sur divers sujets de morale* [1746, 2. udg. 1755; eng. 1753] af den schweiziske teolog Jacob Vernet (1698-1789) oversat i 1755.⁶⁵ Her finder vi Sokrates som en dialogfigur, som forfatteren i didaktisk øjemed kan bruge til at moralisere med. Sokrates er den ædle, dydige og indsigtfulde, den store menneskekender, hvis omgang altid er udviklende og nyttig. Sokrates blev en yndet dialogfigur i oplysningens æra.

I professor Jens Schielderup Sneedorffs (1724-64) indflydelsesrige ugeblad, *Den patriotiske Tilskuer* (1761-63), ser man, hvordan den egentlige Sokrates – i kølvandet på Holbergs pionerarbejde – atter gør sin entre i dansk sprogdragt. Vi ser Sneedorff udfolde sig i en sokratiske dialog, hvori referenten, som traditionen næsten byder, befinder sig i en samtale med Theages, om hvor vidt lyksalighed er en dyd.⁶⁶ I et senere nummer erklærer han direkte, at de sokratiske samtaler er “Mynstre for en opbyggelig Omgang imellem Forældre og Børn, Lærere og Discipler, og den beqvemmeste Maade til at gjøre vigtige Sandheder fattelige for Ungdommen.”⁶⁷ Derfor bringer Sneedorff sådanne dialoger, hvad enten det er hans egne efterligninger, eller direkte oversættelse, som fx af *Alkibiades I*, som traditionelt har været tillagt Platon,⁶⁸ eller af Platons *Kriton*, i hvilken forbindelse han også må forsvare det at oversætte Platon til dansk.⁶⁹ Han bringer en samtale om filosofiens samfundsmæssige nytte, hvor Sokrates – som

65. Under titlen *Sokratiske Samtaler af det Franske oversatte*, Kbh.: 1755.

66. *Den patriotiske Tilskuer*, 1761, nr. 41 (8. juni), pp. 337-352.

67. *Den patriotiske Tilskuer*, 1762, nr. 152 (2. juli), pp. 425.

68. *Den patriotiske Tilskuer*, 1762, nr. 152 (2. juli), pp. 425-432.

69. *Den patriotiske Tilskuer*, 1762, nr. 164 (13. august), pp. 545-552; p. 552.

overalt – fremhæves som eksemplet på en mønsterborger.⁷⁰ I et essay om, hvad en filosof er, går han til angreb på den akademiske systematiker, der kun søger ensidige definitioner, idet “Socratis Læremaade” har lært os en anden vej, og Sokrates: “han oprettede ingen Sect; han skrev intet System”.⁷¹ Synspunktet underbygges i en senere samtale, hvor Horats spørger ‘Den Fremmede’ om dennes landsmænd ikke søger visdom hos Sokrates, hvortil svares:

“Socrates, nei, hans Philosophie bruge vi ikke meer. Det var en god Mand; men han havde ingen Methode. Vi have kuns nogle Samtaler efter ham, og deri er ingen systematisk Orden; Det er afbrudte Afhandlinger, som det meeste af hvad de Gamle have skrevet. Vore Lærebøger derimod ere forfattede i en langt uforligneligere Methode; Sandhederne hænge sammen som en Kiede fra Begyndelsen indtil Ende; Man kan ikke tage en eeneste ud deraf, uden at forkaste dem alle; ikke forandre det mindste i Ordenen, uden at omstøde det Heele.”⁷²

Sneedorffs Sokrates, som er taget direkte ud af den progressive oplysningstid, står langt fra Kierkegaards Sokrates, men derfor er det desto mere sælsomt allerede hos Sneedorff at finde den slagmark tegnet op, som også det senere geni udkæmper sine slag på. Om den systematiske filosof er Wolfianer eller Hegelianer, er fuldstændig underordnet. Det er Sokrates, der er den filosofiske helt.

I det sidste nummer af *Den patriotiske Tilskuer* gør Sneedorff den bedrift at levere et samlet overblik over de meninger, som han nu har udtrykt i mere end 300 numre. Her redegør han også for den opfattelse af religionen, som han sikkert har delt med de fleste i sin samtid, og som sætter Sokrates-opfattelsen i det rette perspektiv:

“Religionen har jeg overalt betragtet som det største Middel til at oplyse, forbedre og lyksaliggjøre Menneskene; men det er Jesu Religion, saaledes som den læres af ham selv og hans Disciple. I den alene finde vi en sand og

70. *Den patriotiske Tilskuer*, 1762, nr. 170 (3. sept.), pp. 585-592.

71. *Den patriotiske Tilskuer*, 1763, nr. 207 (10. jan.), pp. 17-24; p. 18.

72. *Den patriotiske Tilskuer*, 1763, nr. 241 & 242 (9. & 13. maj), pp. 329-344; p.338f.

fuldstændig Theorie af Gud, Mennesket og Verden, en reen og kraftig Sædelære, og Grunden til den sande Statskonst. Jesu Læremaade er lige saa ypperlig og lige saa uforbederlig som hans Lærdomme. Ingen Skole-Methode, ingen Kirke-Bekiendelse maa sættes i Ligning dermed. Det høieste i Grækernes Viisdom, den Socratiske Philosophie selv fortjener kuns at prises, saa vidt den ligner Jesu Lære”.⁷³

Sneedorffs ugeblad sammenfatter flere af de perspektiver på Sokrates-stoffet, som i de følgende kommer til at optræde mere separate. Der er den mere abstrakte påkaldelse af Sokrates som den ypperste repræsentant for den dydige og kritiske samfundsborger, og således kom Sokrates bl.a. til at afgive navn til tidsskriftet *Sokrates*, som i 1787 udkom i syv numre, der alle var skrevet og redigeret af forfatteren og lægen Johan Clemens Tode (1736-1806). Hvad angår Sneedorffs spredte oversættelser af Platon, så afsatte det også en række andre oversættelser, der ligger gemt væk i tidens tidsskrifter, eller som blev udgivet anonymt, fx den fra Platon oversatte *Den døende Socrates, hvis Endeligt skete ved at indtage Forgift* (1774).

Et sidste fænomen, som skal nævnes, er den filosofiske behandling af et centralt emne, fx udødelighed, hvor Platon ikke blot fører ordet gennem en oversættelse af hans dialog, men hvor hans emne også ajourføres ved nye samtaler, der inddrager den nyeste filosofi. Et sådan værk skrev ‘den tyske Sokrates’, filosofen Moses Mendelssohn (1729-86), nemlig *Phædon oder über die Unsterblichkeit der Seele* (1767), der indeholdt af tre dialoger samt en mere fyldig biografi, *Leben und Charakter des Sokrates*. Værket udkom i flere oplag og blev oversat til flere sprog. Peter Andreas Heiberg (1758-1841) oversatte værket til dansk, hvormed den dansksprogede litteratur for første gang fik et alternativ til Holbergs fremstilling.⁷⁴ Både Mendelssohn og Holberg har naturligvis det obligatoriske stof med, men hvor Holberg fx har et godt øre til den sokratiske ironi og satire, hvilket Mendelssohn slet ikke omtaler, dér kan Mendelssohn dvæle lidt mere ved

73. *Den patriotiske Tilskuer*, 1763, nr. 307 & 308 (26. & 30. dec), pp. 921-948; p.934f.

74. *Phædon eller om Siælens Udødelighed, i tre Samtaler, oversat af det Tydske*, Kbh.: Christian Gottlob Profts Forlag, 1779.

fx de religiøse spørgsmål, fx spørgsmålet om Sokrates' *daimon*, som han synes at opfatte som et spørgsmål om gammeldags overtro.⁷⁵

Estrups Sokrates

Den sidste behandling af Sokrates, som vil skal fremhæve mellem Holberg og Bloch, skyldes Peder Estrup (1756-1818), blandt venner kaldet 'Peder Grækeren'. Han fik 1779 plads ved Borchs Kollegium, og akkurat som Bartholin nogle årtier tidligere, måtte han hvert år forsvare en mindre afhandling, og det blev – atter som en genklang af Bartholin – tre disputater i årene 1780-82 under titlen *De genio Socratis*.⁷⁶ Men hvor Bartholin ikke rigtigt kom ned i kildeteksterne, dér "mærker man strax", som en samtidig anmelder skrev, Estrups "fortroelige Bekiendtskab med Sokratis Discipler, Plato og Xenophon, hvor vel [ligesom også] han har studeret den øvrige".⁷⁷ Det er – som tidligere anført – Plutark, der første gang stillede problemet, men uden at løse det, og den seneste i rækken, som Estrup løbende, dog især i anden del, opponerer imod, er den tyske teolog og filosof Johann August Eberhard (1739-1809), ikke så meget det kendte storværk *Neue Apologie des Sokrates oder Untersuchung der Lehre von der Seligkeit der Heiden*, der udkom i to bind 1772-78, men specielt artiklen fra 1777, "Vom Genius des Sokrates, eine philosophische Untersuchung".⁷⁸ Estrup inddrager også enkelte af de

75. Lundgren, op.cit., 119, bemærker, at Mendelssohns rationalistiske opfattelse af Sokrates' *daimon* bl.a. skyldes, at Mendelssohn væsentligste inspiration til Sokrates-biografien er John Gilbert Coopers (1723-69), *Life of Socrates* (1749).

76. Første del fra 1780 synes at være gået tabt. Den anden del, *Dissertationis de genio Socratis particulam Ildam*, Kbh.: Sanderi & Schröderi, der blev forsvaret i juni 1781 med Broder Brodersen som opponent, og den tredje del, *Dissertationis de genio Socratis particulam Illtam*, Kbh.: Joh. Rud. Thiele, der blev forsvaret 18. juni 1782, har fortløbende paginering, i alt 42 sider.

77. Se den anonyme anmeldelse i *Maanedskriftet Iris*, udgivet af Simon Poulsen, 1791 (juli, august og september), Kbh.: Paa Udgiverens Forlag, p. 280f.

78. Trykt i *Deutsches Museum*, 1777 (juni), pp. 481-510.

utallige andre forfattere i tiden, som beskæftigede sig med dette klassiske tema,⁷⁹ men aldrig uden at miste grebet om primærkilderne (Xenofon og Platon, herunder naturligvis dialogen *Theages*) og den antikke litteratur (Cicero, Plutark (Alkibiades-biografien), Libanius, Aulus Gellius og Aelian). Et kort resume af afhandlingen blev tryk i *Maanedsskriftet Iris*:

“I den første Deel anfører han de Grunde, paa hvilke han antager Xenophon og Plato som Skribentere, hvis Vidnesbyrd frem for alle andre bør staae til Troende i denne Sag. I den anden Deel holder Magisteren sig mest til Xenophon, dog saaledes, at han siger med Cicero: *non tam auctores, quam rationis momenta nobis qværenda sunt*. Han troer og med Grund, at Sokrates trængte til saadan en Genius, som han kunde tillægge sine egne Under søgelser og sine Gisninger om de tilkommende Ting. Forfatteren slaaer paa Sokratis *Ironia*. Det er bekiendt, at Grækerne kaldte Sokrates *ἑῖρων* lat. *simulator*. Han mener og, at Sophisterne, som Sokrates blottede, gjorde det nødvendigt for Sokrates, at give en lille Gud (*δαίμόνιον*) Skylden for det, som han ved sin egen guddommelige Forstand havde udtænkt. I den 3die Deel opløser Forfatteren Spørgsmaalet om Sokratis Genius, og det saaledes: Han troer, at Sokrates ansaae Oraklerne for Svar fra Guddommen, der ved dette Middel tilkiendegav Mennesker sin forestaaende Skiebne (med al Høiagtelse for Forfatteren troer jeg, at Sokrates kiendte i det ringeste Oraklet i Delphi, ligesaavel som det ham, da Oraklet erklærede ham for den Viseste). Fremdeles, siger han, tillagde Sokrates Gud de Drømme, som indeholde no-

79. Siden Bartholins tid, hvor fx – som tidligere nævnt – Johann Jakob Bruckers *Historia critica philosophiae*, som Estrup også benytter, var en nyhed, har beskæftigelsen med temaet “de genio Socratis” spredt sig. Estrup henviser selv ikke blot til Eberhards afhandling, men også til Leonhard Johann Carl Justi, *Ueber den Genius des Sokrates. Eine historisch-philosophische Untersuchung*, Leipzig 1779. Han kunne tillige have inddraget den følgende diskussion, fx Christoph Meiners, *Vom dem Genius des Sokrates*, trykt i bind 3 af *Vermischte Schriften*, Leipzig 1775-76; Gottfried Less, *Parallele des Genius des Sokrates mit den Wundern Christi*, Göttingen 1777; Johann Christoph König, *Ueber den Genius des Sokrates. Auch eine philosophische Abhandlung*, Frankfurt & Leipzig 1777; August George Uhle, *Vom dem Genius des Sokrates. Eine philosophische Untersuchung*, Hannover 1778; og Robert Nares, *An Essay on the Demon or Divination of Socrates*, London 1782. Hertil kom også hele diskussionen i *Deutsche Museum*, der efter Eberhards indlæg løb nogle år. Det var altså et tema, der var aktuelt i tiden.

get urimeligt, og hvis Udfald blev lykkelig. Forfatteren raisonneerer derpaa overmaade skarpsindig saavel om nogle Sokratis Drømme som Spaadomme. Han viser, hvorledes det var ofte mueligt for Sokrates, at vide det forud, som han forudsagde.”⁸⁰

Da Estrup i 1782 blev magister kunne tidens to professorer i den klassiske litteratur, latineren Jakob Baden (1735-1804) og grækeren Laurits Sahl (1734-1805) notere, at “de ingensinde med større Fornøjelse havde confereret med nogen Magister”.⁸¹ Utvivlsomt har ingen før Estrup bevæget sig så hjemmevant i den sokratiske litteratur, men det gik ham, som så mange andre af de dygtigste forskere, at det blev nægtet ham at gøre videnskabelig karriere. Han blev lærer ved latinskolen i København, hvor han bl.a. underviste den senere biskop J.P. Mynster, blev siden rektor for den lærde skole i Randers og endte samme sted som præst. Han fik aldrig omsat sin lærdom i et forfatterskab. Han efterlod sig kun en række taler, hvoraf kun en enkelt afslører den gamle kærlighed til Sokrates. Det er oplysningstidens Sokrates, man her finder, Sokrates som dydsmønster, samfundsstøtte og fædrelandsven.⁸²

“Træt af Arbeide og træt af Livet”, som Estrups biograf formulerer det, døde den gamle græker i 1818 i armene på en discipel, Simoni, der var adjunkt ved Randers lærde skole 1801-43. Estrups sidste ord skulle have været: “Jeg dør rolig, thi jeg har altid stræbt at følge min store Lærers Mønster”.⁸³ Det vides ikke, om Kierkegaard har kendt til Estrup, men under sin Jyllandsrejse i 1840 besøgte Kierkegaard Randers, hvor han talte med Simoni’s kollega, den græskkyndige Ferdinand Emil Hundrup, der også var adjunkt ved Estrups gamle højborg. Noget tyder på, at Kierkegaard og Hundrup diskuterede Sokrates.⁸⁴

80. *Maanedskriftet Iris*, op.cit., p. 280f.

81. Se den biografiske artikel i *Materialer til et dansk, biographisk-literarisk Lexicon*, 1836, nr. 92, (23. nov.), sp. 733-736; p. 734.

82. Talen, “Tale i Anledning af Kronprinds Frederiks Fødselsdag” (tidligst holdt i 1793), er trykt i Vilhelm Boëtius, *In memoriam Mag. Petri Estrup*, Kbh.: Andr. Fred. Høst & Søn, 1919, pp. 127-145; p. 141.

83. Se *Materialer*, op.cit., sp. 736.

84. Se Peter Tudvad, *Kierkegaards Jyllandsrejse*, Kbh.: Politikens forlag, 2006, pp. 99-103.

Blochs Sokrates (1792)

Som nævnt var der to højdepunkter i 1700-tallets danske Sokrates-reception; det første skyldtes Holberg, hvormed det hele nærmest begynder, og det sidste skyldtes en ung lærd forskeraspirant. Hans navn var Jens Bloch (o. 1760-1830), og da han håbede på en universitetskarriere, drog han i 1786 ud på en firårig studierejse. Han studerede et par år i Göttingen, hvor han blev skolet af en af den moderne filologis pionerer, C.G. Heyne (1729-1812). Derefter rejste han gennem Tyskland, Holland og Frankrig, hvor ikke mindst bibliotekerne havde hans særlige interesse. Efter hjemkomsten skrev han en disputats, underviste på universitetet, men det lykkedes ham aldrig at blive fast ansat. Derfor endte Bloch med at gøre gejstlig karriere, i 1804 blev han biskop i Oslo og fra året efter indtil sin død var han biskop i Viborg.

I 1792 udkom Blochs hovedværk: oversættelsen af Xenofons *Memorabilia*.⁸⁵ Det var i 1700-tallet, at man for alvor kom i gang med at oversætte den klassiske litteratur. Blochs oversættelse var blot den fjerde af Xenofon til dansk,⁸⁶ mens Aristofanes endnu ikke var oversat og Platon kun i spredte uddrag. Dertil kommer, at man på denne tid endnu ikke havde flere tilforladelige udgaver af dette klassiske værk, end at man endnu – især hvis man var en samvittighedsfuld forsker som Bloch – måtte inddrage de middelalderlige *codices*, dvs. de håndskrifter af værket, som fandtes rundt om på Europas biblioteker. Bloch kan således i sin fortale fortælle, hvordan han på forskellige biblioteker i Paris har fundet fire håndskrifter, det ene fra 1300-tallet, som han omhyggeligt har kollationeret. Hans plan om at udgive disse varianter fik han aldrig realiseret, men til gengæld er alle de nyfundne læsemåder udnyttet i oversættelsen. Det betyder også, at værket er forsynet med en frise af fodnoter, hvori de forskellige læsemåder drøftes. Hvad angår selve oversættelsen, så er den blevet betegnet som “den bedste

85. Xenophons *Sokratiske Merkværdigheder*, overs. af J. Bloch, Kbh.: Hofbogtrykker R. Møller & Søn, 1792; 2. udg. 1802. Fortale, pp. 5-12, Sokrates-biofrasi, pp. 12-72, *Memorabilia*, pp. 73-381.

86. Professor Jakob Baden gør i sin rosende anmeldelse opmærksom på, at dette blot er den tredje oversættelse af Xenofon til dansk: den første forestod han selv i 1766 [*Xenophons Cyropædie*], den næste udarbejdede Georg. Sam. Hanefeldt i 1767 [*Xenophons Lov-Tale over Kong Agesilaus*]. Baden har imidlertid overset, at Hans Gottschalch oversatte *Apologien* i 1781, hvorfor der så at sige allerede var taget hul på de sokratiske skrifter. Se *Kiøbenhavns Universitets-Journal*, bd. 1, 1793, p. 39f. Til denne litteratur kan også henregnes den skildring af Sokrates efter Xenofon, som blev trykt i Claus Fastings *Provinzialblade*, bd. 3, [Bergen] 1780, nr. 19 og 20.

danske oversættelse af en antik forfatter, vi har fra det 18. århundrede.”⁸⁷ Der er ingen tvivl om, at Kierkegaard har læst i denne oversættelse.

Blochs indledende biografi er velskrevet, omhyggelig og detaljeret, men mens der trækkes flittigt på de mange antikke kilder, så inddrages den nyere forskningslitteratur kun i ringe grad. Blochs Sokrates er oplysningstidens almindelige, xenofonske billede af den græske helt.⁸⁸ Det er den forbilledlige mønsterborger, der ofrede alt, herunder sit liv, for at gavne sine medborgere. Det er filosofen, der slår hånden af naturvidenskabernes, hvilket Bloch forklarer med, at man jo med Sokrates befinder sig i en tid længe før Galilei, Kepler og Newton får udbredt “saa meget Lys over Videnskaberne”.⁸⁹ Sofisterne repræsenterer ikke – som senere hos romantikerne – den oplysningstid, som Sokrates gjorde op med. Tværtimod, sofisterne “hindrede den sande Oplysning og Sædelighed”⁹⁰ – den sande oplysningsmand er naturligvis Sokrates! Efter en skitsering af Sokrates’ teologi og hans derpå grundede moral kan det konstateres, at “aldrig havde en Hedning renere og værdigere Begreber om Gud, Mennesket og Pligterne, end Sokrates”, om end også Sokrates naturligvis måtte savne “det klarere Lys, som blev Kristenmenneskets skønnere Lod”.⁹¹

Blochs biografi følger det klassiske skema. Først skildringen af Sokrates som den store, utvetydige moralske personlighed. Derefter henkastes nogle irregulariteter, nogle tvetydigheder i Sokrates’ karakter og adfærd, hvilke er de mørke skyer i horisonten, der varslers om de forestående begivenheder. Så følger Aristofanes, anklagerne, processen, dommen, fængselsophold, den ophøjede død, samt endelig alle anklagernes vanskæbne og dermed Sokrates’ verdenshistoriske genopstandelse.

87. Se Povl Johs. Jensen, *Københavns Universitets Historie* bd. 8, 237. Se også Jakob Baden, der i sin anmeldelse fortæller, at oversættelsen stammer fra “en Mand, som ved Kyndighed i det græske Sprog har gjort sig bekiendt fra sin første akademiske Ungdom af, og som havde Fordelen af et nesten indtil Fuldkommenhed dyrket Modersprog frem for sine Forgiængere”, Baden, op.cit., p. 39, sp. 1.

88. Sml. Povl Johs. Jensen i *Københavns Universitets Historie* bd. 8, p. 237: “Det Sokrates-billede, man her træffer, er vel nærmest det, der kendes fra den tyske oplysning, Sokrates som den store moral-lære, et slags Nathan der Weise, men fremstillingen er nøje dokumenteret ud fra de antikke kilder.”

89. Bloch, op.cit., p. 23.

90. Bloch, op.cit., p. 26.

91. Bloch, op.cit., p. 41.

Hvad angår irregulariteterne, så må tre af de vigtigste nævnes. Den ene er *ironien*, som Bloch flere gange nævner, men uden egl. at skildre den. Den nævnes i forbindelse med omtalen af Sokrates' metode,⁹² hvor den betegnes som en forstillelse, et skuespil: "ved sin særegne Ironie og igientagne Spør[g]smaale udløkkede han deres Begreber og Meninger, med hvilke han taledede".⁹³ Et andet sted gives en forklaring på, hvordan i alverden athenienserne kunne dømme en mand som Sokrates skyldig. Bloch opregner mange årsager, bl.a. at nogle var misundelige, andre, hvis uvidenhed var blevet afsløret, var vrede, mens atter andre var trætte af Sokrates måde at tale på: "hans Ironie ansaae man for Spot og for en Hilde [fælde], hvori han vilde fange sine Tilhører, og fordreie Sandheden".⁹⁴ Dertil kom, at hele Sokrates' levemåde "var netop det modsatte af den da herskende yppige Smag",⁹⁵ ja man anså endog Sokrates "for en sær, ligegyldig [ligeglad] og uvirksom Mand, som ingen Deel tog i det offentlige Vel".⁹⁶ Bloch er her tæt på at opdage ironien som Sokrates' standpunkt, men det går aldrig rigtig op for ham. Ironien forbliver mest en særlig sokratiske måde at tale, som endda flere gange dukker op i tekstnoterne, hvor en passage eller et udtryk forklares med standardformuleringen: "det sokratiske Ironiesprog".⁹⁷ Hvori dette 'ironisprog' nærmere består; det oplyses man aldrig om.

Et andet kildent spørgsmål angår Sokrates som pæderast. Det er det spørgsmål, siger Kierkegaard, "der i Tidernes Løb aldrig fik Lov at uddøe, fordi der gjerne i hver Generation var en eller anden Forsker, der følte sig opfordret til i denne Henseende at redde Sokrates' Ære".⁹⁸ Skønt Kierkegaard selv ikke vil diskutere sagen, så er det klart nok, at han forstår talen om pæderasti som "billedlig", idet der kun er tale om en intellektuel kærlighed. Hvis man ikke kan forstå, at der er tale om 'åndelig pæderasti', siger

92. Her hedder det bl.a. p. 33f.: "Sokrates gjorde sig især Flid for at kiende sine Tilhøreres Naturel og Tænkemaade; han indrettede altid sit Foredrag efter enhvers særegne Beskaffenhed; han ydmygede f. Ex. den Selvkloge og Stolte, ved at vise ham sine Mangler og sin Usselhed – derimod nedlod han sig til den Svage og opmuntrede den Undseelige og Frygtsomme til at bruge de Evner, han selv miskiendte ..."

93. Bloch, op.cit., p. 34.

94. Bloch, op.cit., p. 46.

95. Bloch, op.cit., p. 47.

96. Ibid.

97. Se fx p. 148, 182, 280, 281 og 296.

98. SKS 1, 238.

Kierkegaard med en allusion til Hamann,⁹⁹ så kan han kun henvise til afhandlingen fra 1752 om Sokrates som pletfri pæderast af Johann Matthias Gesner (1691-1761).¹⁰⁰ Som vi allerede har set, så kunne han også have henvist til Holberg, men han kunne også have henvist til Bloch.¹⁰¹ Hvor Kierkegaard mener, at netop den åndelige forståelse af pæderastien understøtter opfattelsen af Sokrates som ironiker, dér mener Bloch, der i øvrigt her spiller Heynes autoritet på banen,¹⁰² at det, der har givet anledning til sådanne beskyldninger, var Sokrates selv, nemlig hans 'ironisprog', som så ofte blev misforstået.

Et tredje aspekt af Sokrates-figuren, som vi allerede har været inde på, er fortolkningen af hans *daimonion*. Sokrates taler ofte om denne stemme, siger Bloch, idet han tilføjer:

“det synes rimeligt, at han selv troede dette, og at denne Følelse var en Anelse, eller et Slags Svæmerie, som havde sin Grund deels i hans levende Indbildning og fine Nervesystem: deels i den Mening, at han var Guddommens Yndling og et Redskab til at udbrede Oplysning og Sædelighed.”¹⁰³

99. At der er tale om en hentydning til Hamann, hvilket desværre ikke findes oplyst i kommentaren til *Om Begrebet Ironi* (SKS 1, 1997), fremgår af journaloptegnelsen FF:92 (1837), i SKS 18, 94.

100. “Socrates sanctus Pæderasta”, *Commentarii societatis regiæ scientiarum Gottingensis*, bd. II, Göttingen 1752 [også 1769], pp. 1-31.

101. Se Bloch, op.cit., p. 44f., hvor afsnittet om pæderastien indledes med de pudsige ord: “Nogle Nyere have tillagt Sokrates en vis unaturlig Elskov, som til den Tid besmittede Grækernes Sæder; men intet Spor findes hos de Gamle, at han nogensinde var engang beskyldt for denne Last, hverken hans Anklager nævnede det, ei heller Aristophanes, i sin bidende Farse, *Skyerne*”.

102. Bloch henviser både i biografien (p. 45) og i tekstnoterne (p. 296) til sin læremester, Heynes “fortræffelige” afhandling “de sancto Socrate Pæderasta” i *Commentarii societatis regiæ scientiarum Gottingensis* – ingen videre specifikation. Da jeg ikke har kunnet opstøve en sådan afhandling af Heyne, kunne Bloch, der var kendt for sin distraktion, have ment Heynes forgænger, den oven for anførte Gesner.

103. Bloch, op.cit. p. 354.

Dette forsøg på at forklare eller bortforklare dette Sokrates' *genius* inddrager Kierkegaard i sin fremstilling af problemet, dette *crux philologorum*, hvor han straks – og sikkert med rette¹⁰⁴ – affejer Blochs xenofonske rationalisme.¹⁰⁵ Ud med Bloch, og ind med Friedrich Ast, der med Platon forklarer sagens sammenhæng.¹⁰⁶ Sokrates' *daimonion* er ikke tilskyndende (Xenofon), men kun advarende (Platon). Derpå ud med Ast og ind med Hegel, idet sagen slet ikke skal forklares, men begribes,¹⁰⁷ og dermed også ind med H.T. Röscher og Aristofanes. Det dæmoniske hos Sokrates er naturligvis – ifølge den Hegel-påvirkede Kierkegaard – lutter negativitet.

Man kan sige, at hvor de tre aspekter: *ironien*, *pæderastien* og *daimonion* altid giver anledning til, at forskeren må tage stilling, så plejer det lange historiske opløb at følge en vis grundskematik. Fra Aristofanes' satire sendes man som regel til anklagen og processen, og således også hos Bloch, der selv erklærer, at han her følger Xenofon. Efter dommen føres vi videre til fængslet, og her følger Bloch den gængse praksis med at knytte an til Platons herlige tableau i *Kriton*. Bloch kommer flere gange ind på forholdet mellem Xenofon og Platon, og han mener naturligvis, at Xenofon "fortiener i den egentlige Forstand at kaldes Sokrates's Discipel",¹⁰⁸ mens "den udødelige Plato afveeg i mange Sætninger fra Sokrates, og tillagde ofte sin Lærer saadanne Meninger, som hans glimrende Indbildning selv skabte."¹⁰⁹ Sagen er den, at på Blochs tid havde man endnu ikke udskilt de 'sokratiske' dialoger, hvorfor man med Platon som helhed synes at stå fjernt fra den historiske Sokrates.¹¹⁰ Xenofon derimod, forsikrer Bloch, "skildrer os

104. Povl Johs. Jensen i *Københavns Universitets Historie* bd. 8, p. 237: "Kierkegaard kritiserer for resten i sin disputats med rette at Bloch opfatter Sokrates' dæmon som 'et Slags Sværmerie'. J.L. Heibergs forklaring af 'det dæmoniske' som et 'Instinct' er derimod beslægtet med, hvad Bloch siger."

105. Se SKS 1, 207-215; Bloch citeres p. 207.

106. Altså Friedrich Ast i det centrale værk *Platon's Leben und Schriften. Ein Versuch, im Leben wie in den Schriften des Platon das Wahre und Aechte vom Erdichteten und Untergeschobenen zu scheiden, und die Zeitfolge der ächten Gespräche zu bestimmen. Als Einleitung in das Studium des Platon*, Leipzig 1816.

107. SKS 1, 211.

108. Bloch, op.cit., p. 68.

109. Ibid.

110. Se fx Bloch, op.cit., p. 72: "Plato lægger ofte Sokrates sine egne Meninger i Munden, og saadanne Ideer, som han selv havde hentet fra Orientens Viismænd, og fra hin mystiske og transcendentalske Philosophie: ofte henriver han Læseren uden for Materiens Grændser ind i de Verdener og Stater, som hans glimrende Indbildning skabte".

Sokrates som han virkelig var – en Almueslærer og Moralist, hvis Philosophie er den praktiske Viisdom og sunde Menneskeforstand selv.”¹¹¹

Med Bloch rundes det 18. århundrede af. Xenofons stjerne står endnu højt, den moderne Platon-filologi venter endnu på sin grundlæggelse, og Aristofanes har endnu ikke vristet sig fri af romeråget. Alligevel er det sandt, som det er blevet sagt om Blochs fremstilling: “Det er den bedste beskrivelse af Sokrates, vi har før Kierkegaard.”¹¹²

111. Ibid.

112. Povl Johs. Jensen i *Københavns Universitets Historie* bd. 8, p. 237.